

ULUSLARARASI AMASYA ÂLİMLERİ SEMPOZYUMU
- INTERNATIONAL AMASYA SCHOLARS'
SYMPOSIUM -

21-23 NİSAN 2017 • AMASYA

BİLDİRİLER KİTABI - II

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

AMASYA • 2017

AMASYA'YI ANLATAN BİYOGRAFİK ÇALIŞMALARDA YER ALAN BAZI KİŞİLİK TİPOLOJİ BİLGİLERİNE BİR BAKIŞ

Halil APAYDIN*

Özet

Bu çalışmada, Amasyalı meşhur biyografi yazarlarının çalışmalarında farklı kişi ve topluluklarla ilgili dile getirilen bireysel ve toplumsal özelliklerin neler olduğu; bu özelliklerin dile getirilişinin psiko-sosyal nedenlerinin neler olabileceğine dair çözümlemeler içeren düşünceler ele alınmıştır. Araştırma sürecine kaynaklık yapan çalışmalar daha çok 1700-1850 yılları arası bilgileri kapsayan eserlerdir. Bu bakımdan araştırmada dile getirdiğimiz düşünce ve görüşlerin bu çerçevede değerlendirilmesi doğru olacaktır. Araştırmanın başlangıcında; biyografik atıflar içerisinde yer alan kişisel bilgilere dair kanaatlerin daha çok olumlu olacağı yönünde bir tahmine sahiptim. Ancak, süreç içerisinde bilgileri elde ettikçe bu kanaatimin doğru olmadığını ve olumsuz kanaatlerin de dile getirildiğini görmüş durumdayım. Kişisel özelliklerine atıfta bulunulan kişilerin çoğunlukla dini ve farklı disiplinlere ait bilimlerle iştigal eden ilim erbabı kişiler olduğunu gördüm. Bunların yanında tasavvuf erbabı, şehrin ileri gelenleri ve bir çalışmada ise daha çok Amasya'ya sonradan gelen halkların genel özelliklerine atıfların yer aldığını da gördüm. Bu araştırmamızda sırasıyla kişisel özellikler, dini kişilik özellikleri, ilmi kişilik özellikleri ve son olarak da tek tek kişiler değil; Amasya'nın yerli ve dışarıdan gelen halklarının genel özelliklerine dair atıflar ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Kişilik, Dînî kişilik, Meslekî kişilik, Biyografi, Amasya.

An Overlook to Some Personality Typology Information in Biographic Studies Expressing Amasia

Abstract

In this study, the thoughts in the works of famous biographers from Amasya consisting of analysis about what are the individual and social characteristics of different people and communities and what the psycho-social causes of the expression of these characteristics might be were examined. The studies that are the source of this research process are mostly works covering the information between 1700-1850. In this respect, it would be proper to consider the thoughts and opinions expressed in the research in this framework. At the beginning of the research; I had the idea that the opinions on personal information contained in biographical citations would be more positive. However, as I gained information along the process, I saw that this opinion was not true and that negative opinions were expressed. I saw that the persons referred to personal characteristics were mostly people who interested in religion and science of different disciplines. In addition to these, I also saw references to the Sufi men, to the prominences of the city, and also in a study, to the general characteristics of the people who subsequently came to Amasya. In this study, we tried to deal with personal characteristics, religious personality characteristics, scientific personality characteristics, and finally, references not only to individuals but also to the general characteristics of the local and external peoples of Amasya.

Keywords: Personality, Religious Personality, Professional Personality, Biography, Amasya.

Giriş

Araştırma konusunun iyi anlaşılabilmesi için öncelikle ana kavramlardan olan kişilik ve buna bağlı kavramların kısaca ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, kişiliğin oluşumu, gelişimi ve bununla beraber araştırma ve gözlem sonucu ulaşılan benzetmelerin çerçevelerini ve gerçek

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, halil.apaydin@amasya.edu.tr.

sonuçlarını iyi analiz edebilmek için, farklı psikoloji teorilerinin ve bu teorilerin ortaya çıkarılmasını¹ hedefleyen ve buna katkı sağlayabilecek bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir ki bu araştırmaların psikoloji bilimi içerisinde yapıldığını görmekteyiz. Psikoloji bilimi tarihi sürecin aktardıkları ile birlikte, günümüzde farklı kişilik tipolojisi ve teorileri ile bu alana büyük bir katkı sağlamıştır. Kişilik psikolojisi ile ilgili çalışmaların son çeyrek yüzyılda kazandığı ivme birey-toplum ikileminde aldığı yön itibari ile bazen kişilik (birey temelli) bazen de kimlik (toplum temelli) kavramı ile kendini ifade alanı bulmuştur.

Kişilik (alm. Personalität, ing. Personality) hakkındaki görüşlerin ilkçağ filozoflarıyla başlamakta² ve süreç içerisinde çok tanım ve yaklaşım söz konusu olmuştur. Bu, gerek kişilik kavramını tanımlamada, gerekse tanımlamalar çerçevesinde oluşturulan kuramlarda kendini göstermektedir. Dolayısıyla kişiliği tanımlamak oldukça zor görünmektedir.³ Bu kelime, genel anlamda, bireyi karakterize eden *oluş tarzları topluluğunu* gösterir. Kişiliğin niteliği hakkında, psikologlar arasında ortak bir görüş olmamasına karşın kişiliğe ilişkin pek çok şey söylenmektedir. Bu durum, tanım konusunda büyük sorunlar oluşturmaya rağmen, onun tanınması konusunda bir açılım sağlamakta ve yeni çalışmalara ufuk açmaktadır. Kişiliği, bireyin benliği, kendine haslığı, nesnel ve sosyal çevresinin etkileşimi sonucu ortaya çıkan ve şekillenen karakteri oluşturduğu⁴ için ona geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir.⁵ Kişiliği anlamaya dönük geliştirilen ilk kuram tip kuramları,⁶ ikincisi, faktör kuramları, üçüncüsü psikanalitik kuram, dördüncüsü sosyal öğrenme kuramlarıdır.⁷ Kişiliğin farklı yönleri olarak değerlendirilen diğer iki kavram ise mizaç ve karakterdir. Bu iki kavramdan birincisi olan mizaç, daha çok kişiliğin biyolojik unsurlarını içinde barındıran⁸ bireyin heyecansal ve duygusal yönüdür. Heyecanlı, sakin, neşeli, üzüntülü oluşu gibi. Bu anlamda mizaç, genel olarak bireyin duygusal eğilimleridir.⁹ Karakter ise, duygu ve davranış özelliğini, törebilim açısından ahlâk sağlamlığı ve tutarlılığını dile getirir.¹⁰ Yani karakter, bir insanın tutum ve davranışlarındaki kararlılığı ve devamlılığını ifade eder.¹¹

Tebliğimizin ana konusu olan Amasyalı meşhur biyografi yazarlarının çalışmalarında farklı kişi ve topluluklarla ilgili dile getirilen bireysel ve toplumsal özelliklerin neler olduğu; bu özelliklerin dile getirilişinin psiko-sosyal nedenlerinin neler olabileceğine dair çözümlemeler içeren düşünceleri üç alt başlık olarak ele aldık.

1- Temel Kişilik Özellikleri Açısından Biyografi Çalışmalarında Yer Alan Bilgiler

Araştırma sürecine kaynaklık yapan çalışmalar daha çok 1700-1850 yılları arası bilgileri kapsayan eserlerdir. Bu bakımdan araştırmada dile getirdiğimiz düşünce ve görüşlerin bu çerçevede değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Kişilik kuramları çerçevesinde tip kuramları olarak değerlendirebileceğimiz bilgiler şöyledir: Abdülkerim Efendi (İngiliz Abdülkerim); orta boylu, zayıf bünyeli, seyrek sakallı,¹² Hasan Fehmi Efendi; orta boylu, zayıf vücutlu,¹³ Mehmet Hamdi Efendi (Canikli Hoca); orta boylu, kumral sakallı, kırmızı

¹ Fraas, Hans-Jürgen, *Die Religiosität des Menschen, Religionspsychologie*, Vandenhoeck&Ruprecht in Göttingen, 1990, s. 85.

² Özbaydar, Sabri, *Eşik-Altı Tenbirlere Reaksiyon ve Şahsiyet Faktörleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Baha Matbaası, İstanbul, 1964, s.39.

³ Bühler, Charlotte, *Psychologie im Leben unserer Zeit*, Droemer Knaur, München/Zürich, 1980, s. 159.

⁴ Fraas, age., s. 86; Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 2001, s. 106.

⁵ Apaydın, Halil, "Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 38.

⁶ Öztabağ, Lütfi, *Psikolojide İlk Adım*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul, 1983, s. 174.

⁷ Apaydın, age., s. 41-45

⁸ Dweishauvers G., *Psikoloji*, çev. Mustafa Şekip Tunç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, İstanbul, 1952, s. 482.

⁹ Altıntaş, Hayrani, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Küçük Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 31, Ankara, 1989, s. 57.

¹⁰ Hançerlioğlu, Orhan, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 212.

¹¹ Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 143.

¹² Olcay, Osman Fevzi, *Amasya Ünlüleri*, Osmanlıca Aslından çev. Turan Böcekci, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002, s. 7; Olcay, Amasya Şehri, *Sadeleştirenler*: Harun Küçük, Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2010, s. 79.

¹³ Olcay, age., 2002, s. 51.

yüzlü,¹⁴ Yavuz Sultan Selim; kaşlarının arası çatık,¹⁵ Ürgüplü Ahmed Efendi; fiziksel olarak, güçlü, kuvvetli, iri-yarı ve esmer tenli¹⁶ olarak nitelenmektedirler. Ele aldığımız dört biyografi kitabı çerçevesinde değerlendirdiğimizde tip ya da fizyolojik kişilik tipolojisine göre verilmiş bilgilerin çok az olduğunu söyleyebiliriz.

Kişilik kuramları içerisinde sosyal öğrenme kuramları çerçevesinde değerlendirilecek olumlu ve olumsuz kişilik özelliklerine dönük özellikler ise şöyledir: Abdul Hay: hayırsever, cömert, misafir perver, hoş sohbet,¹⁷ Abdullah Efendi: gayet sabırlı, itaatkâr, iyi ahlaklı, hoş sohbet,¹⁸ Abdülkerim Efendi (İngiliz Abdülkerim): güler yüzlü, az konuşan, ağır başlı, iyi ahlaklı, alçakgönüllü; kalabalık meclislerden hoşlanmayan,¹⁹ birisi olarak değerlendirilir ve Olcay (2010), Abdülkerim Efendinin yaşlılık hallerinden bahsederek de; o dönemin tıpkı çocukluk yılları gibi olduğunu ve normal bir ilerleyiş olmadığını bizzat kendi yaşlılık hallerinden hareketle anlatır²⁰ ve bir bakıma psikolojik bir tahlil yapar. Yine, Ahmed Nuri: kalender meşrepli hoş sohbet,²¹ Cuma Efendi: erdemli,²² Hacı Eyyüp Efendi: alçakgönüllü,²³ Hafız Ali Paşa: dürüst ve temiz ahlaklı,²⁴ Hasan Fehmi Efendi: alçakgönüllü,²⁵ Mehmet Efendi bin Muhammed el-Payasi: güzel konuşan ve konuşmasıyla çevresindekileri etkileyen ve ahlaklı,²⁶ Mehmet Fuat Efendi: iyi ahlaklı, alçak gönüllü, cömert, misafirperver, hayırsever,²⁷ Mehmet Hamdi Efendi(Canikli Hoca): hoş sohbet, çok güler yüzlü, alçak gönüllü ve az konuşan, kendi el emeği ile geçinen²⁸ olarak nitelendirilir. Biyografisinden söz edilen nadir kadın şairlerden olan Mihri Hanım: İffet, doğruluk ve güzelliği ile²⁹ kendine yer bulur. Mustafa Sabri Efendi: kalender meşrepli, hoş sohbet, Nami Efendi: alçakgönüllü, Nuri Efendi (Hafız): çok temiz ahlak sahibi, alçakgönüllü, duygusal, ağırbaşlı, kâmil bir insan, Sadık Efendi (hacı, Hafız): alçakgönüllü, iffetli, kibar ve hoş sohbet, Yavuz Sultan Selim: zeki, gayretli, aynı zamanda sert meşrepli ve fakirlere karşı çok cömertliği³⁰ ile değerlendirilir. Zenbilli Ali Efendi (Şeyhülislam): Yavuz gibi bir Padişahın huzurunda onun haksızlıklarından söz etme cesaretini gösteren bir kişilik, Abdurrahman Efendi: konuşması güzel ve etkili, dili güzel kullanan, Kara Vaiz Ahmed Hilmi Efendi: Kimseyi incitmeyen, iyilik sever, cömert, yardıma ihtiyacı olanı sezip bizzat kendisi yardım eden, sabırlı, kanaatkâr, mala tamah etmeyen, şaka sever, küçüklere karşı çok sevecen, büyüklere gereği gibi davranan³¹ biri olarak nitelendirilir. Kavaklı Ali Efendi: utangaç, bu nedenle çevreye açılmayanı, kendi halinde yaşayan, tok gözlü ve fakirliğe karşı kanaat ve sabır sahibi,³² Gümüşhaneli Seyyid Ebu Bekir Efendi: alçakgönüllü, güler yüzlü, cömert, müsamahakâr, sabırlı, kanaatkâr, güzel giyimli devlet erkânıyla bulunmaktan hoşlanmayan, dedikodulara kulak asmayan, yaşamının son yıllarında evine çekilen ve kendini ibadete veren³³ bir anlamda psikolojik ölüm aşamasında hayatına devam eden bir kişi olarak ele alınır. Ürgüplü Ahmed Efendi: fakirliğe ve darlığa karşı sabırlı, sözünü sakınmadan söyleyen ve yöneticilerden çekinmeyen ve doğruyu her yerde dile getiren, kin gütmeyen,

¹⁴ Olcay, age., 2002, s. 75-76.

¹⁵ Olcay, age., 2002, s. 121.

¹⁶ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *Kitabü'l-Mecmu' fi'l-Meşhude'l Mesmu'*, çev. Hikmet Özdemir, Türkiye İlmî, İctimâî Hizmetler Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32

¹⁷ Mustafa Vazih Efendi, *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi (Belabilü'r-Rasiye fi Riyaz-ı Mesaili'l-Amasiyye)*, Yayına haz. Ali Rıza Ayar, Recep Orhan Özel, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011, s. 1; Olcay, age., 2010, s. 71.

¹⁸ Mustafa Vazih Efendi, age., s. 3.

¹⁹ Olcay, age., 2002, s. 7; Olcay, age., 2010, s. 79.

²⁰ Olcay, age., 2010, s. 80.

²¹ Olcay, age., 2002, s. 21

²² Olcay, age., 2002, s. 28

²³ Olcay, age., 2002, s. 36

²⁴ Olcay, age., 2002, s. 38

²⁵ Olcay, age., 2002, s. 51

²⁶ Olcay, age., 2002, s. 74; Olcay, age., 2010, s. 89.

²⁷ Olcay, age., 2002, s. 75; Olcay, age., 2010, s. 83.

²⁸ Olcay, age., 2002, s. 75-76.

²⁹ Olcay, age., 2002, s. 77.

³⁰ Olcay, age., 2002, s. 81, 85, 88, 101, 121.

³¹ Olcay, age., 2010, s. 47, 75, 86.

³² Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, age., s. 21.

³³ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, age., s. 24-25.

temiz yürekli ve iyi niyetli, küskünlük gütmeyen birisi olduğu³⁴ dile getirilmektedir. Ürgüplü'nün bu olumlu özelliklerinin yanında olumsuz kişilik özelliği olarak (her insanda olabilecek hata ve eksikliklerinden bahisle müellif onun affı için dua ederek) giyiminde özensiz olduğu, ucuz elbise ve ayakkabı giydiğinden söz edilmektedir.³⁵

Bolulu Abdullah Efendi (1260/1844): kindar olmayan, hatta kendisini zehirlemeye çalışan kişiyi affetme erdemini gösteren birisi, Çorumlu Vecih Abdullah Efendi: yakışıklı, uzlaştırmacı, sevilmeyen kişilerle bile diyalog kurabilecek kadar iletişim becerisine sahip, güzel ve pahalı elbiseler giyen (bu özellik, müellif tarafından olumlu bir özellik olarak ele alınmaktadır), devlet erkânıyla ilişkileri iyi tutarak diğer insanlara yararlı olan, Amasyalı Hacı Muhammed Efendi: dedikodudan uzak münzevi bir kişilik, Amasyalı Hacı Melek Efendi: güler yüzlü ve alçakgönüllü, Feraizci Salih Efendi: alçakgönüllü ve kanaatkar, Amasyalı Sa'dullah Efendi: sabırlı, az ile yetinen, kanaat sahibi ve şükreden; ihtirastan uzak, şöhrat ve riyaya hiç itibar etmeyen, alçakgönüllü, yumuşak huylu, mizah yapmayı sever ve Mustafa Akif Efendi: (Müellifin Babası) cömert, kindar olmayan ve eli açık³⁶ kişiler olarak ele alınır. Amasyalı Akif Mustafa Efendi: giyimde sadeliği seven, çoğunlukla fakirlerin giyindiği gibi giyinen, cömert ve temkinli davranan bir kişilik olarak olumlu olarak ele alınıp³⁷ bunun yanında çok kararsız biri kişi olarak değerlendirilir.³⁸

Ebu Said Muhammed b. Mustafa: faziletli, olgun ve rehber alınan, Kilisli Halil Efendi: lüks yemek yemekten kaçınan, maaşının bir bölümünü ihtiyaç sahiplerine dağıtan yardım sever, insanların hakkında söylediklerinden etkilenmeyen ve olumsuz etkilenmeyen, Uluborlulu Abdüllatif Efendi: cömert, kazancını çalışarak kendi temin eden, misafire bizzat kendisi hizmet eden, Bahri Yusuf Efendi: alçakgönüllü, güzel konuşan, Şeyh Mustafa b. Ahmed Efendi: sefi kimselere karşı şiddetli davranan, Amasyalı Muhammed Kaşif Efendi: çok vakur, alçakgönüllü, sözünde duran, yöneticilere ve ileri gelenlere karşı mesafeli, Çorumlu Müftü Mustafa Efendi: edepli, terbiyeli, zarif, mütevazı, latifeyi ve marifeti seven bir insan olarak, Amasyalı Hüseyin Efendi: sabırlı, kanaatkar, Çorumlu Seyyid Muhammed Efendi: devlet büyüklerine iltifat etmeyen, münzevi, ihtiyacı olan müderrisleri yedirip içiren cömert ve riyayı sevmeyen, Konyalı Ali Efendi: resmiyete pek bağlı olmayan, herkese karşı hüsn-ü zanlı, fakirlere karşı cömert, Canikli Hasan Efendi: sabırlı, kanaatkar, haya ve iffet sahibi devlet erkânı ve kadırlarla haşır neşir olmayan ve minnetsiz³⁹ birisi olarak ele alınmaktadır.

Amasyalı Ahmed Efendi: edepli, terbiyeli, güzel ahlak sahibi ve alçakgönüllü, Amasya-Akdağlı Şeyh Mustafa Efendi: yöneticilere iltifat etmeyen, onların hediyelerini kabul etmeyen, fakir-zengin, yönetici-halk ayırımı yapmayan, Hacı Ahmet-zade Mustafa Efendi: sabırlı, kanaatkâr ve azla yetinen, yumuşak huylu, insanları ıslah etmeyi seven, Muhammed Rif'at Efendi: gösteriş ve riyadan uzak, Şeyhü'l-İslam Mustafa Efendi: gösteriş ve riyadan uzak, giyim-kuşamda insanların normal olarak giydiklerinden giyinen, Ahıskalı Uzun Ali Efendi: azla yetinen, kanat sahibi, ilmiyle amel eden, sabırlı çok az bir maaşla geçinen, Canikli Vaiz Mahmud Efendi: pahalı elbiseler giyinen (Müellif için olumlu bir özellik), her grup insanla kolaylıkla anlaşabilen iletişim gücü gelişmiş, Ladikli Hüseyin Efendi: kanaatkar, sabırlı, şükreden, Amasyalı Seyyid Osman Efendi: edepli, ihtiyatlı, işlerinde ve sözlerinde sabırlı, kanaatkar, Amasyalı Arap Hoca Hüseyin Efendi: gösterişi sevmeyen, ulema gibi davranmayan; aksine avamın elbiselerini giyen birisi (Müellif için olumsuz bir özellik); çarşılarında, dükkanlarında oturan, çarşı esnafından çeşitli sınıflardan kişilerle birlikte olan, çoğu kere çift anlama gelecek ve zahiren çirkin sözleri kullanmaktan kaçınmayan kaba sözlü, İzmirli Nasır-zade Ahmed Efendi: lüks elbise giymeyen (müellif için olumsuz bir özellik), köylü kıyafetlerini giyen, halka askerlere davranıldığı

³⁴ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 28-34.

³⁵ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 32.

³⁶ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 46, 50, 51, 56, 59, 64, 66, 67, 76.

³⁷ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 79.

³⁸ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 78-79: Şehrin ileri gelenleri için ziyafet daveti yaptığı; tam davet günü gelince bundan pişmanlık duyarak vazgeçtiği ve bu davranışının çok kere tekrarlandığı anlatılır.

³⁹ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 84, 91, 109, 127, 134, 166, 168, 169, 170, 182-183, 200.

gibi davranan (müellif için olumsuz bir özellik), kimseden hediye kabul etmeyen⁴⁰ bir kişi olarak söz edilir.

Kişiliğin daha çok karakter yönü ile ilgili değerlendirilebilecek özelliklerle ilgili ise daha az bilgi verildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda verilen bilgileri şöyle sıralayabiliriz: Hacı Eyyüp Efendi: iyi huylu, Hasan Fehmi Efendi: iyi huylu, Nami Efendi: sakin ruhlu olarak,⁴¹ Ahmet Efendi: sert mizaçlı olarak ve Cemaleddin Efendi: hasis ruhlu, kesinlikle misafirden hoşlanmayan biri olarak⁴² değerlendirilmektedir. Bir bakıma birebir ilişki biçimi ve daha çok kişiye ait genel kişilik özelliklerinin üzerinde fazla durulmadığını söyleyebilir. Bunun genel olarak nedeni ise, toplumsal yapının genel özelliğinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, bizim kültürümüz toplulukçu, toplumsal ruhu önceleyen bir kültür yapısındadır.⁴³ Bu ise, kişilerin davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını toplum menfaati temelinde değerlendirmeyi ve göz önünde bulundurmayı öncelemektedir.

2- Dini Kişilik Özellikleri Açısından Biyografi Çalışmalarında Yer Alan Bilgiler

Dini kişilik kavramı daha çok kişinin dinle ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını dini tutumu çerçevesinde şekillendirip şekillendirmemenin derecesi hakkında bilgi verir. Günümüz din psikolojisi ve din sosyolojisi bilim dallarının araştırmalarında bu konu için kullandıkları kavram dindarlık kavramıdır. Dindarlık kavramı bu bilim dallarında, bireyin ya da toplumun dinsel algısı, bu algının bireyin ya da toplumun yaşantısına bu algının yansıma biçimleri üzerinden normatif olmayan betimlemeleri bünyesinde barındırır. Dindarlığı dinden ayıran en önemli özelliği dinamik bir yapısının olmasıdır. Yani dinin bireyi, bireyin de kişisel özelliklerinin ve yaşantısının dini anlayışını etkilemesi dinamik bir yapıdır.⁴⁴ Bu bağlamda dindarlığın enerjisini aldığı kaynak açısından iki türünden bahsedilir ki bunlar: gücünü bireyin iç motive edici güçlerinden alan iç yönelimli ve motivasyon gücünü dış faktörlerden alan dış yönelimli dindarlıktır.⁴⁵ Gazali'ye göre ise dindarlık taklit ile başlar, devamında ilimle bireysel ve toplumsal zihinde bir anlama oturur ve bireysel düzeyde ilim düzeyinden sonra zevk düzeyinde kişinin iç huzurunu oluşturur ve bireyin kâinatını değerlendirmesi ve yaşama anlam vermesi hep bu çerçevede olur.⁴⁶ Müelliflerimizin çalışmalarında dini kişilik olarak niteleyebileceğimiz bilgiler şöyledir: Öncelikle, dört müellif de biyografilerinden söz ettikleri birçok kişi ile ilgili olumlu atıf yapmışlardır. Belki bu atıflar içerisinde en dikkat çekici olanın dindarlık göstergesi olarak daha çok Kur'an okumak, zikir çekmek ve nafil namaz kılmanın ön plana çıkarılmasıdır. Diğer bir gösterge ise, birçok biyografisinden bahsedilen kişinin ömrünün son demlerinde (yaşlılık dönemi) inzivaya çekilen kişiler olarak nitelenmeleridir ki bu akla toplumsal bir kabulün nitelenen durum olarak kendisini dışa vurduğunu göstermektedir diyebilir. Bazı örnekler şöyledir: Kavaklı Ali Efendi: namazlarını cemaatle kılmaya özen gösteren, abid, Gümüşhaneli Seyyid Ebu Bekir Efendi: ilmiyle amel eden birisi, Amasyalı Sa'dullah Efendi: adet ve geleneklere pek itibar etmeyen, gösteriş ve yapmacılıktan kaçınan, herkesle iyi geçinen, zengin-fakir ayırımı yapmayan, gösteriş ve tantanalı toplantı ve merasimlere karşı olan, haksızlık yapanların kapısına gitmeyen, Şeyh Mustafa b. Ahmed Efendi: dini konularda taviz vermeyen, Amasyalı Ahmed Efendi: dini ve inancından taviz vermeyen, Antepli Muhammed Münib Efendi: zamanının gereklerine göre hareket eden, mütevazı, yumuşak sözlü, insanlara anlayacakları şekilde konuşan ve bu özellikleri nedeniyle toplumun bütün kesimlerince sevilen biri, Maraşlı Tefsiri Bedli Efendi: akıllara hayret veren, kalpleri titreten, gözlerden yaş getiren vaazlar veren⁴⁷ kişilikler olarak nitelenmelerini sayabiliriz. Yavuz Sultan Selim ise, dindar olan ama mutaassıp olmayan bir kişi olarak nitelendirilir.⁴⁸ O dönem şartları

⁴⁰ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 208, 210, 211, 221, 234, 253, 271, 271-272, 283.

⁴¹ Olcay, *age.*, 2002, s. 36,51,85.

⁴² Olcay, Osman Fevzi, Amasya Hatıraları: Bildiklerim-Gördüklerim-İştiklerimle Amasya, sad. Turan Böcekçi, Mehmet H. Seçkiner, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 83, 89.

⁴³ Toplulukçu kültürün özellikleri için bkz. Kağıtçıbaşı, Çiğdem., *Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yayınevi, 13. Baskı, İstanbul, 2012.

⁴⁴ Köse, Ali, Ayten, Ali, *Din Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 109-112.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Allport, G. W. *Persönlichkeit, Struktur, Entwicklung und Erfassung der menschlichen Eigenart*, 2. Aufl., Meisenheim: Hein, 1959, s. 227.

⁴⁶ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, s. 375; Köse, Ayten, *age.*, s. 114.

⁴⁷ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 21, 23, 66, 67, 134, 250-251, 284.

⁴⁸ Olcay, *age.*, 2002, s. 121.

açısından mutaassıp kavramının içeriğinin nasıl doldurulduğunu söylemek en azından bizim için zor görülmektedir. Başka araştırmalarla dönemin bu kavrama yüklediği anlam araştırılabilir.

3- Mesleki Kişilik Özellikleri Açısından Biyografi Çalışmalarında Yer Alan Bilgiler

Mesleki kişilik özellikleri açısından iki biyografi müellifinin çalışmalarından bilgi temin ettim. Bu çerçevede verilen bilgiler şöyledir; Mustafa Sabri Efendi: talebeleriyle gayet samimi görüşmekten hoşlanan, Nuri Efendi (Hafız): Kur'an'ın bazı surelerini okuyunca kendisinin ve cemaatin ağıladığı, müjdeleyici ayetleri okurken ise kimi zaman cemaatin ruhen neşelendiği ve güldükleri⁴⁹ şeklinde bilgi verilmektedir. Son bahsi geçen kişinin Kur'an'ı okurken anlamı öncelediği ve anlama göre ses, jest ve mimik hareketleriyle yaşıyor gibi olduğundan dinleyenleri etkileme gücünün çok fazla olduğu dile getirilmektedir. Biyografi çalışmasından yararlandığımız Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, biyografik çalışmasına kendi hocası olan Kavaklılı Ali Efendi ile başlıyor ve hocasının din âlimi olmadığını belirttikten sonra sırf ona olan saygısından dolayı böyle yaptığını belirtiyor.⁵⁰ Mesleki kişilikleri ile ilgili bilgi verdiği diğer kişiler ise şöyledir: Gümüşhaneli Seyyid Ebu Bekir Efendi: İyi bir kıraat alimi; Kur'an'ın farklı okunuş biçimleri (kıraat vecihleri) bilen ve bu konuda icazeti sahibi; ayrıca, edebiyat bilgini olduğu, Ürgüplü Ahmed Efendi: ders işleyişinin basit, sade ve davranış olarak olumlu davranışlarıyla zeka düzeyi olarak düşük olanların bile eğitiminde başarı düzeyinin iyi olduğu, öğrencilerini sürekli olarak olumlu cümlelerle motive ettiği belirtilir. Bireysel ayrılık ilkesi bağlamında değerlendirildiğinde ve tam öğrenme kuramıyla karşılaştırıldığında döneminin öğretim anlayışından farklılaştığı söylenebilir. Bolulu Abdullah Efendi (1260/1844): derslerinde akıcı, açık ve kolay bir dil kullanan ve sorulan sorulara cevap verirken kendi görüş ve anlayışına göre cevap veren birisi, Çorumlu Vecih Abdullah Efendi: keskin anlayışlı, tenkitçi bir düşünceye sahip olan, zeki öğrencilerin teveccüh ettiği, dini ilimler haricindeki ilimlere de ilgi duyan ve belli ölçüde kimya bilgisine sahip olduğu ve bu bilgilerini pratiğe yansıttığı anlatılır. Halk meclislerinde basit, anlaşılır ve sade bir dil kullandığı, ibarelere boğmadan sade bir dil kullandığından söz edilir. Çorumlu Seyyid Ebu Bekir Efendi: akıcı bir ders anlatan, tatlı bir dille anlaşılmayan bir nokta bırakmayan, Kopuçku Abdurrahman Efendi: Öğrencilerin kendisinden korktuğu ve bu nedenle soru sormaktan çekindikleri ve soru soranlara sert ve kaba davranan bir kişi olarak bahsedilir.⁵¹

İlgili dönem için belki de en çok ilgi çeken bilgilerden birisi ise, Palabıyık Muhammed Efendi'dir. Kendisinden güçlü bir inanca sahip birisi olarak bahsedilmesine rağmen, insanların onunla ilgili iyi bir kanaatinin olmadığı; bunun da nedeninin onun felsefeyle uğraşan birisi olması gösteriliyor.⁵² Bu kişi, 1804 yılında vefat ettiğine göre Osmanlı'da düşünceye ve düşünce üretmeye araç olan felsefeye karşı olan bu olumsuz tutumun dikkat çekici olduğunu söyleyebiliriz. Şeyhu'l-İslam Yahya Efendi: derslerini yumuşak, tatlı ve sade bir dil ile işleyen, ders halkalarını gülsuyu ve buhur ile kokulandıran, öğrencilerine yemek ikram eden, Amasyalı Sa'dullah Efendi: tatlı diyalog kurup, farklı iletişim biçimlerini bilen, muhatabının özelliklerine göre değil kendi öğreteceklerine göre usulünü belirleyen birisi olduğundan bahsedilir.⁵³ Amasyalı Akif Mustafa Efendi: sadece dört-beş kişiden oluşan öğrenci grubuna ders veren, fazla öğrencinin dersine girmesine izin vermeyen⁵⁴ bir âlim olarak nitelenir. Bu bağlamda, ders gruplarının az olmasıyla etkin ve etkili öğretim yapmanın şartının az sayıda öğrenci ile olacağının o yıllarda farkına varılması açısından; ya da en azından kalabalık gruplarla ders işlemenin başarıyı düşüreceğinin bilinmesi açısından önemli bir bakış açısına sahip bir âlim olduğunu dile getirebiliriz.

Akşehirli Hafız Osman Efendi: İbn-i Arabî'yi sert bir dille eleştiren ve görüşlerinin batıl olduğunu söyleyen, bu söylemine karşı çıkanların tenkitinden korkmayan, taklit etmenin hüsn-ü zan olmadığını söyleyen ve gerçeğin ortada olduğunu, bunun dışındaki görüşlerin sert eleştirisini yapan

⁴⁹ Olcay, *age.*, 2002, s. 81, 87.

⁵⁰ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 21.

⁵¹ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 23-24, 29, 30, 43, 49, 51, 53, 58, 62.

⁵² Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 64.

⁵³ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 65, 68.

⁵⁴ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 78.

(93-94), Kudüslü Kemaleddin b. Ali es-Siddiki: ehl-i sünnet olmasına rağmen İbn-i Arabî'den etkilenen biri olduğu, onu sevdiği ve onun "vahdet-i vücûd" felsefesine dayalı düşünceler beyan eden⁵⁵ birisi olduğu anlatılır. İbn-i Arabî ile ilgili görüşlerini anlattığı her kişiden sonra müellifimiz Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim kendi düşüncelerini dile getirmekten kaçınmaz ve: "*Bilindiği gibi İbn-i Arabî'nin eserlerinde şeriate dair bazı muhalif noktalar bulunmaktadır*"⁵⁶ dedikten sonra Şair Nabi Yusuf Efendi'yi örnek vererek bu şairin, İbn-i Arabî'nin aleyhinde olan düşüncelerin tesirinde kalarak, onun eserinde olmayan bazı anlayışları ona mal ettiğini belirtir ve bu şairi taklitçilik yapmakla itham eder ve âlim olan kişinin halkın alışlagelmiş; özellikle yanlış anlayış karşısında susmaması gerektiğini dile getirir.⁵⁷ Ahıskalı Uzun Ali Efendi'den: ilmi tartışmalarda gadaplı ve şedid, Sultanın huzur derslerinde sinirli ve öfkeli ve sert tartışma yaptığı için katılmasına izin verilmeyen, "vahdet-i vücud" anlayışına karşı olan birisi olarak, Muhammed Emin Efendi'den: müthiş bir yaratıcı zekâyâ ve çabuk kavrama yeteneğine sahip birisi olarak, Musuli Efendi'den: Vahde-i Vücud anlayışına karşı çıktığı için taassupla suçlanan birisi olarak bahsedilir. Musuli Efendi'ye atfedilen bir bilgiye göre onun, İbn-i Arabî ve Mevlana gibi meşhurların eserlerine sonradan batıl ve sapık görüşler sokuşturulmuştur ve bu yeni bir bir sufiyye geleneği oluşturmuştur. Canikli Vaiz Mahmud Efendi'den vaazlarına kadın, erkek ve çocukların iştirak ettiği ve çok kalabalık cemaatinin olduğundan ve emir ve vezirlere iltifat etmeyen⁵⁸ bir âlim olarak söz edilir. Aynı anda, kadın, erkek ve çocukların birlikte dinledikleri dini nasihatlerin sürdürülüyor olması ilgili zamanın dini anlayışı açısından önemlidir. Çünkü, günümüzde bile bu türden bir icraatın olmaması dini anlayışın bazı konularda daha da geri gittiği şeklinde değerlendirilebilir.

Erzurumlu Şeyh İbrahim Hakkı: Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, Erzurumluların İbrahim Hakkı'nın inancıyla ilgili hüsn-ü zan beslemediğini aktarır ve kendisi de "*umulur ki İbrahim Hakkı 'vahded-i vücud'cuların uydurma hayallerinden kurtulmuştur*" der.⁵⁹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, "Vahde-i Vücud" inancıyla ilgili sapık düşüncelerin İbn-i Arabî ve Mevlana gibi kişilerin eserlerine atfedilerek yayılmaya çalışıldığı ve bu kişilerin görüşleriymiş gibi sunulma çabası olduğunu belirtmektedir. Hatta bu görüşleri kendisinin de tevil çabasına girdiğini, uyarılar neticesinde bu türden tevillerin de yanlış olduğu ve yapılmaması gerektiği kanaatini belirtiyor.⁶⁰ Bursalı Şeyh İsmail Hakkı'nın da: "Ruhu'l-Beyan fî Te'vili'l-Kur'an" adlı eserde "vahdet-i vucud" anlayışını çağırıştıran yorumlarından dolayı daha sonra tevbe ettiği ve o görüşlerinden döndüğünü ifade ettiği anlatılır.⁶¹

4- Amasyalıların Topluluk Olarak Özellikleri İle İlgili Bilgiler

Mustafa Vazih Efendi, Amasya'nın geçmiş halkının (İslam öncesi-İslam sonrası) özellikleri ile ilgili bilgi verdikten sonra kendi yaşadığı zaman için Amasyalıların ilim ehli, sufi, Kur'an hafızı veya medreselerde yatıp kalkan öğrencilerden oluşmaktadır dedikten sonra onların çiftçilik ve esnafılık bilmeyip geçimlerini devlet vergileriyle karşılayanlar olarak nitelirmektedir. Aynı şekilde, geçmiş tarihlerde de benzer niteliklere sahip bir halk olduğu zikredilir. Amasya halkının özellikle olumsuz özelliklerini Şamlılardan, Danişmentlilerden ve Seyfûddeve'nin askerlerinden aldığını belirtir ki bu askerlerin aslının da Bağdat bedevileri, Antep, Maraş ve Musul halkları olduğunu belirtir. Bunların, üstü-başı açık saçık, hilekâr, vefasız, döneke, yalan yere yemin edebilen, utanmaz ve iftiracı olduklarından bahseder. Bu nitelikleri ile bu insanların Amasya halkı üzerinde de etkili olduğunu dile getirir. Eser sahibinin bu niteliklerine dair anlattığı hatıra⁶² şehir içerisinde dışarıdan gelenlerin güç mücadelesine girdikleri ve bunu başarmak için de farklı birçok meşru olmayan yola tevessül ettiklerini gösteriyor diyebiliriz.

⁵⁵ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 93-94, 131.

⁵⁶ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 131.

⁵⁷ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 156-157.

⁵⁸ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 253, 254, 256-257, 270, 271.

⁵⁹ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 288.

⁶⁰ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 289-291, 292.

⁶¹ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *age.*, s. 299.

⁶² Mustafa Vazih Efendi, *age.*, s. 75, 76-77.

Mustafa Vazih Efendi'nin eserinde dikkatimi çeken diğer husus ise, bireysel kişilik özelliklerine atıfta bulunmak yerine (olumlu-olumsuz) belli-başlı topluluklar hakkında bilgi verildiğidir. Örneğin, yaşadığı yıllarda zamanın yöneticileri tarafından (Halifet Gazi ve Sultan Ebu Said Mesut) Amasya'ya getirilenlerin çoğunluğunun Kürt, Türkmen ve Tatarlardan oluşan aileler olduğu ve bunların çok tembel oldukları, ticaret ve tarımı bilmedikleri biçimindeki tanımlamalardır. Ayrıca, bu aile fertlerinin çoğunun hırsız olduğu imasının yanında; kibirli ve ukala oldukları gibi olumsuz özelliklerinin bulunduğu ve bu özellikleri ile yerli halkı etkiledikleri söz konusu edilmektedir. İsfendiyar Bey ile Karadeniz sahillerinden gelen ailelerin ise, ölümlere neden olacak kadar kavgacı, birbirlerine arkadan düşmanlık eden; yan yana gelince ise kırk yıllık dost gibi davrandıklarını anlatarak bu olumsuz özelliklerin de Amasya halkına sirayet ettiğinden söz edilir. Amasyalıların genel bir özelliği olarak da yerli olanlara değil; dışarıdan gelen yabancılara daha çok değer verdikleri yönünde ifadelendirilen durumdur. Yine, Amasya halkının güzel yönlerinin, kötü yönlerinden daha fazla olduğu kanaatidir.⁶³

Sonuç

Araştırmanın başlangıcında; biyografik atıflar içerisinde yer alan kişisel bilgilere dair kanaatlerin daha çok olumlu olacağı yönünde bir tahmine sahiptim. Ancak, süreç içerisinde bilgileri elde ettikçe bu kanaatimin doğru olmadığını ve olumsuz kanaatlerin de dile getirildiğini görmüş durumdayım. Kişisel özelliklerine atıfta bulunulan kişilerin çoğunlukla dini ve farklı disiplinlere ait bilimlerle iştigal eden ilim erbabı kişiler olduğunu gördüm. Bunların yanında tasavvuf erbabı, şehrin ileri gelenleri ve bir çalışmada ise daha çok Amasya'ya sonradan gelen halkların genel özelliklerine atıfların yer aldığını da gördüm. Bu araştırmamızda sırasıyla kişisel özellikler, dini kişilik özellikleri, ilmi kişilik özellikleri ve son olarak da tek tek kişiler değil; Amasya'nın yerli ve dışarıdan gelen halklarının genel özelliklerine dair atıflar ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmasına müracaat ettiğimiz Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim çalışmasını yaptığı zaman diliminde başlangıçta haklarında bilgi sahibi olmadığı bazı kimseleri yanlış tanıdığını onları yakından tanıyınca kanaatinin çoğu kere değiştiğini belirtir ki⁶⁴ bu anlayış bugünkü bilimin de temel yaklaşımıdır; ön bilgilerimiz, olumlu ve olumsuz atıflarımız her zaman ve her konuda olabilir, ancak bilim, bu ön tahminler ya da yargılardan bağımsız ve nesnel olarak araştırılan konuya yönelmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu araştırmayla, bir anlamda belli bir tarih aralığında biyografik çalışmalarla⁶⁵ Osmanlı toplumunda yetişmiş olan bilim insanı, öğretmen, mutasavvıf vb. birçok kişiden söz eden bilgilerden yararlanma fırsatımız oldu. Her dönemin kendine has özelliklerini tanımak ve öğrenmek için biyografik çalışmaların çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Yeni nesillere ve bilim insanlarına biyografi çalışmalarının önemli olduğunu kavratmalı ve bu türden çalışmalara da yönlendirme yapılmalıdır. Çünkü, günümüzde birbirinden iyice ayrılmış bilim disiplinleri ve araştırma alanları içerisinde biyografik çalışmaların gereği kadar yer bulamadığını söylemek abartı olmasa gerek.

Kaynakça

- Allport, G. W., *Persönlichkeit, Struktur, Entwicklung und Erfassung der menschlichen Eigenart*, 2. Aufl., Meisenheim: Hein, 1959.
- Altıntaş, Hayrani, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Küçük Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31, Ankara, 1989.
- Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, *Kitabü'l-Mecmu' fi'l-Meşhudi ve'l Mesmu'*, çev. Hikmet Özdemir, Türkiye İlmî, İctimâî Hizmetler Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Apaydın, Halil, "Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

⁶³ Mustafa Vazih Efendi, age., s. 77-78, 83.

⁶⁴ Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, age., s. 136-137.

⁶⁵ Örnek olarak bkz. Amasyalı Akif-Zade Abdürrahim, çalışmasında 1113 isimden, Osman Fevzi Olcay (2002) 182 kişiden isim olarak söz etmektedir.

- Bühler, Charlotte, *Psychologie im Leben unserer Zeit*, Droemer Knauer, München/Zürich, 1980.
- Dwelshauvers G., *Psikoloji*, çev. Mustafa Şekip Tunç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Doğan Kardeş Yayınları A. Ş. Basımevi, İstanbul, 1952.
- Fraas, Hans-Jürgen, *Die Religiosität des Menschen, Religionspsychologie*, Vandenhoeck&Ruprecht in Göttingen, 1990.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yayınevi, 13. Baskı, İstanbul, 2012.
- Köse, Ali, Ayten, Ali, *Din Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kulaksızoğlu, Adnan, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 2001.
- Mustafa Vazih Efendi, *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi (Belabilü'r-Rasiye fi Riyaz-ı Mesaili'l-Amasiyye)*, Yayına haz. Ali Rıza Ayar, Recep Orhan Özel, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2011.
- Olcaý Osman Fevzi, *Amasya Hatıraları: Bildiklerim-Gördüklerim-İşittiklerimle Amasya*, sad. Turan Böcekçi, Mehmet H. Seçkiner, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2009.
- Olcaý, Osman Fevzi, *Amasya Şehri*, sad. Harun Küççük, Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2010.
- Olcaý, Osman Fevzi, *Amasya Ünlüleri*, Osmanlıca Aslından çev. Turan Böcekçi, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002, s.7.
- Olcaý, Amasya Şehri, sad. Harun Küççük, Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2010.
- Özbydar, Sabri, *Eşik-Altı Tenbihlere Reaksiyon ve Şahsiyet Faktörleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Baha Matbaası, İstanbul, 1964.
- Öztabağ, Lütfi, *Psikolojide İlk Adım*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul, 1983.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008.